

А.Ф. Безрукава

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.125

УМОВИ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ

Проаналізовано загальні та спеціальні умови обрання нового запобіжного заходу – домашнього арешту.

Ключові слова: запобіжні заходи, домашній арешт, умови обрання домашнього арешту.

Проанализированы общие и специальные условия избрания новой меры пресечения – домашнего ареста.

Ключевые слова: меры пресечения, домашний арест, условия избрания домашнего ареста.

In this article general and specific grounds of choosing new preventive measure house arrest are analyzed.

Keywords: preventive measures, house arrest, general and specific conditions to choose house arrest.

Постановка проблеми. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України постала необхідність у дослідженні умов застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Актуальність проблеми дослідження умов застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту полягає у недосконалому їх правовому регулюванні, невивченості цього питання у працях вітчизняних науковців та відсутності практики обрання даного запобіжного заходу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що тема умов обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту досліджувалася переважно російськими вченими [2; 8; 13–15], а вітчизняні науковці у своїх працях приділяли більше уваги обранню запобіжних заходів у вигляді застави та взяття під варту [3; 8; 12; 16]. Хоча тема домашнього арешту висвітлювалася у працях таких українських авторів, як М. Ю. Бурдін [1], Ю. Котнюк [4], О. П. Кучинська [7], В. Пилипенко [10], П. П. Пилипчук [11], В. Фаринник [17], детально умови його обрання так і не були досліджені.

Метою роботи є аналіз правового регулювання умов обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, їх класифікація та надання пропозицій по вдосконаленню правових норм, що їх регулюють.

Виклад основного матеріалу. Домашній арешт, як і будь-який інший запобіжний захід, передбачає певне обмеження прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. Щоб забезпечити захист прав і законних інтересів цих осіб та попередити зловживання з боку уповноважених органів, домашній арешт повинен обиратися лише за наявності визначених у законі підстав та з дотриманням конкретних умов. В. В. Рожнова

слушно зазначає, що підставою є обґрунтований фактичний привід застосування запобіжного заходу, в той час як умовою є певні вимоги, які свідчать про те, що запобіжний захід обрано законно [12, с. 12–13].

Умовами обрання домашнього арешту можна назвати встановлені у Кримінальному процесуальному кодексу загальні та спеціальні вимоги, дотримання яких є необхідним для законності та обґрунтованості його обрання.

Російські вчені-правники [8, с. 14–15], досліджуючи умови обрання домашнього арешту, поділяють їх на загальні, тобто ті, які застосовуються до всіх запобіжних заходів, та спеціальні – стосуються виключно цього запобіжного заходу. Ми погоджуємося з такою класифікацією та наводимо власні загальні і спеціальні умови обрання домашнього арешту. Так, на нашу думку, до загальних умов належать такі:

1. Внесення слідчим, прокурором відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 року (далі – КПК 1960 року), яким було передбачено стадію порушення кримінальної справи, в новому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) її виключено. Натомість передбачено, що досудове розслідування розпочинається після внесення слідчим, прокурором відомостей, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Порядок початку досудового розслідування регулюється ст. 214 КПК.

2. Наявність процесуально-оформленого суб'єкта, до якого обирається запобіжний захід.

Домашній арешт, відповідно до ст. 181 КПК, може обиратися до підозрюваного та обвинуваченого, які мають отримати свій статус у встановленому законом порядку. Розглянемо по черзі процесуальні документи, якими оформлюється статус підозрюваного та обвинуваченого.

Виходячи з визначення, яке міститься в ч. 1 ст. 42 КПК, підозрюваним є особа, якій в порядку, передбаченому статтями 276–279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Особа може бути затримана як на підставі ухвали слідчого судді та суду, так і без. Якщо затримання відбулося без такої ухвали, оформлення статусу підозрюваного та його затримання будуть належними, лише в разі дотримання обов'язкової процедури.

По-перше, уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також його права, передбачені ч. 4 ст. 208 КПК. Є очевидним, що на практиці виконати зазначену вимогу законодавця в багатьох випадках може бути вкрай складно, оскільки в Україні проживають особи, які можуть не розуміти українську чи російську мови. Негайність виконання цього обов'язку ускладнює можливість залучити перекладача для допомоги у здійсненні відповідних роз'яснень затриманому. Тому, на нашу думку, необхідно доповнити ч. 4 ст. 208 КПК таким змістом: «В разі

неможливості уповноваженою особою здійснити таке повідомлення мовою затриманого, ця вимога повинна бути виконана в найкоротший час, але не пізніше, ніж 24 години з моменту затримання особи».

По-друге, уповноважена особа повинна скласти протокол затримання з дотриманням вимог ч. 5 ст. 208 КПК.

По-третє, точні дата та час, коли затриманий був доставлений до відповідного підрозділу органу досудового розслідування, повинні бути в ньому зареєстровані (ст. 210 КПК).

По-четверте, затриманій особі повинно бути вручене повідомлення про підозру не пізніше, ніж через 24 години з моменту її затримання. Якщо протягом зазначеного строку це повідомлення не було вручене, то затримана особа повинна бути негайно звільнена. Це положення також є досить дискусійним, оскільки не завжди особі протягом 24 годин з моменту затримання можливо вручити таке повідомлення. Наприклад, якщо затримана особа перебуває у стані сильного алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння, непритомна через побої чи з інших причин, або є підстави вважати, що вона є психічно хворою, то спочатку необхідно вирішити питання про направлення її до відповідного медичного закладу для надання допомоги, проведення експертизи, щоб з'ясувати її стан тощо, що може зайняти більше, ніж 24 години. Як наслідок, затримана особа не може отримати статус підозрюваного і тому до неї неможливо застосувати будь-який запобіжний захід, у тому числі і домашній арешт, щоб попередити вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК.

По-п'яте, повідомлення про підозру повинно обов'язково містити анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), якій воно вручається (п. 2 ч.1. ст. 277 КПК). За новим КПК законодавець не передбачив додатковий час для встановлення особи підозрюваного, якщо на момент затримання чи повідомлення про підозру вона є невідомою.

Отже, на практиці можуть виникнути проблеми у зв'язку з тим, що протягом 24 годин з моменту затримання а) уповноважена особа, яка проводить затримання, не може дати пояснення про підстави затримання на мові затриманої особи; б) затримана особа, або особа, якій повинно бути вручено повідомлення про підозру, знаходиться у стані неповної свідомості; в) не встановлено особу затриманого. І тому затриману потенційно небезпечну особу необхідно буде звільнити.

У зв'язку з вищезазначеним вважаємо, що є доцільним продовжити термін вручення повідомлення про підозру і доповнити ч. 2 ст. 278 КПК таким змістом: *«У разі неможливості вручити повідомлення про підозру затриманій особі протягом 24 годин у зв'язку з тим, що її особу не встановлено, або вона знаходиться в такому фізичному та/чи психічному стані, в якому не має змоги належним чином сприймати дійсність, такий термін може бути продовжено до моменту усунення цих обставин.»*

Процесуальний статус обвинуваченого, відповідно до ст. 291 КПК, підтверджується належним чином складеним, затвердженим обвинувальним актом, який передано до суду.

Якщо затримання особи, повідомлення їй про підозру та притягнення її в якості обвинуваченого є незаконними та необґрунтованими, то це може потягнути за собою неправомірне застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

3. Наявність підстав обрання домашнього арешту.

Ці підстави повинні бути відображені в описово-мотивувальній частині клопотання та ухвали про застосування домашнього арешту. До них належать відомості про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 177 КПК); наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 (ч. 2 ст. 177 КПК); доведеність неможливості застосувати більш м'якого запобіжного заходу (ч. 3 ст. 176 КПК); наявність фактичних даних, які вказують, що за вчинений злочин передбачено покарання у вигляді позбавлення волі (ч. 2 ст. 181 КПК).

4. Дотримання процедури подання клопотання про застосування домашнього арешту.

Для обрання усіх запобіжних заходів передбачена єдина процедура. Відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК, під час досудового розслідування клопотання про застосування домашнього арешту складає слідчий і погоджує його з прокурором, або безпосередньо сам прокурор складає таке клопотання і направляє на розгляд слідчому судді. Якщо виникла необхідність обрати домашній арешт під час судового розгляду, то таке клопотання може бути складеним лише прокурором і повинно бути направлене до суду.

На нашу думку, необхідність обов'язкового погодження з прокурором клопотання про застосування усіх запобіжних заходів може загальмувати процес розкриття злочинів, тому, оскільки домашній арешт за ступенем суворості є на другому місці після тримання під вартою, є доцільним залишити щодо нього процедуру подання клопотань, передбачену ч. 4 ст. 176 КПК, а обрання особистого зобов'язання, особистої поруки та застави залишити у компетенції слідчого.

Наявність спеціальних умов обрання домашнього арешту зумовлена сутністю цього запобіжного заходу, до них можна віднести:

1. Наявність житла у підозрюваного, обвинуваченого.

Наявність житла, в якому підозрюваний, обвинувачений буде виконувати запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, є обов'язковою умовою його обрання. Домашній арешт полягає у забороні тимчасово чи цілодобово залишати житло підозрюваному, обвинуваченому. Він може бути власником житла (право сумісної чи часткової власності); наймачем (орендарем), отримати право користування житлом за заповідальним відказом (ст. 1238 ЦК) тощо.

Якщо у підозрюваного, обвинуваченого немає такого житла, вбачається можливим надання його родичами, знайомими чи іншими особами на різних правових підставах. На нашу думку, якщо підозрюваний проживає не один, то необхідна згода усіх повнолітніх осіб, які з ним проживають на законних підставах. Крім того, якщо житло не належить підозрюваному, обвинуваченому на законній правовій підставі, то, на нашу думку, необхідна обов'язкова згода ще й власника житла чи особи, у володінні або розпорядженні якої воно знаходиться. Вважаємо, що таку згоду потрібно надати у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням. Вбачається доцільним, щоб із врахуванням стану здоров'я місцем перебування під домашнім арештом міг бути визначений лікувальний заклад.

2. Зазначення в ухвалі про застосування домашнього арешту точної адреси житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати (ч. 3 ст. 196 КПК).

Дана вимога законодавця є обгрунтованою, доцільною та необхідною, оскільки підозрюваний, обвинувачений з різних причин не завжди буде знаходитися під домашнім арештом за місцем його реєстрації чи фактичного проживання.

3. Встановлення обмежень до підозрюваного, обвинуваченого.

Відповідно до ст. 181 КПК, обмеження під час виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту полягають у забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. На таких осіб можуть бути покладні обов'язки, передбачені для всіх запобіжних заходів, наприклад, утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; носити електронний засіб контролю та інші, передбачені ч. 2 ст. 194 КПК. Вважаємо, що є необхідним визначити конкретні обмеження та заборони, які будуть стосуватися виключно домашнього арешту. Наприклад, заборонити користуватися засобами зв'язку, в тому числі мережею Інтернет, відправляти та отримувати поштові відправлення тощо.

4. Наявність уповноваженого органу, на який покладено обов'язок здійснювати контроль за дотриманням домашнього арешту.

Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту направляється для виконання в орган внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого (ч. 3 ст. 181 КПК). Необхідно звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, законодавець не визначив, які саме підрозділи органів внутрішніх справ повинні виконувати таку ухвалу, і не закріпив нові повноваження у відповідних нормативно-правових актах, що регулюють їх діяльність. По-друге, норма про те, що ухвала про обрання домашнього арешту повинна направлятися для виконання за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого, є неузгодженою з ч. 3 ст. 196 КПК, оскільки домашній арешт може виконуватися не тільки за місцем проживання підозрюваного, обвинувачено-

го. Тому пропонуємо внести поправки в ч. 3 ст. 181 КПК, зазначивши, що ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту направляється органу внутрішніх справ за місцем фактичного виконання цього запобіжного заходу.

5. Можливість здійснювати контроль за дотриманням домашнього арешту.

Працівники органу внутрішніх справ за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано домашній арешт, можуть здійснювати такі види контролю: з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення, пов'язані з виконанням обов'язків, які на неї покладені, використовувати електронні засоби контролю (ч. 5 ст. 181 КПК). Перед обранням запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слідчий суддя, суд повинні проаналізувати, чи буде у працівників органу внутрішніх справ можливість здійснювати контроль за його дотриманням. Наприклад, якщо особа проживає в місцевості, яка є дуже віддаленою від відповідного відділу МВС, або якщо її житло не пристосоване для застосування електронних засобів контролю і обладнати такі пристосування є неможливим з технічних причин, то обрання домашнього арешту є недоцільним.

Висновки. Умовами обрання домашнього арешту можна назвати встановлені у Кримінальному процесуальному кодексі вимоги, дотримання яких є необхідним для законності та обґрунтованості його обрання.

Вони поділяються на загальні та спеціальні. До загальних належать: внесення слідчим, прокурором відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; наявність процесуально-оформленого суб'єкта, до якого обирається запобіжний захід; наявність підстав обрання домашнього арешту; дотримання процедури подання клопотання про застосування домашнього арешту. До спеціальних умов можна віднести: наявність житла у підозрюваного, обвинуваченого; зазначення в ухвалі про застосування домашнього арешту точної адреси житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати (ч. 3 ст. 196 КПК); встановлення обмежень до підозрюваного, обвинуваченого; наявність уповноваженого органу, на який покладено обов'язок здійснювати контроль за дотриманням домашнього арешту; можливість здійснювати контроль за дотриманням домашнього арешту.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в детальному вивченні ознак житла, в якому підозрюваний, обвинувачений виконує домашній арешт; визначенні, які саме органи внутрішніх справ здійснюють контроль за дотриманням цього запобіжного заходу; доповненні спеціальних заборон та обмежень, які можуть покладатися при його обранні і, як наслідок, у розробці модельних норм, які будуть уточнювати та доповнювати спеціальні умови обрання домашнього арешту, а також у наданні практичних рекомендацій щодо провадження даної нової процесуальної дії.

Бібліографічні посилання

1. *Бурдін М. Ю.* Запобіжні заходи за Статутом кримінального судочинства 1864 р. / М. Ю. Бурдін // Уч. зап. Таврич. нац. Ун-та ім. В. И. Вернадського. Серія : Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). № 2. – С. 11-16.
2. *Григорьева А. Е.* Вопросы теории и практики избрания следователями органов внутренних отдельных мер пресечения: залога и домашнего ареста: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Красноярск, 2009.
3. *Донченко Ю.В.* Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді застави / Ю. В. Донченко // Право України. – 1999. – № 3. – С. 61-64.
4. *Котнюк Ю.* Домашний арест как гуманная альтернатива / Ю. Котнюк // Судебно-юридическая газета. – 2012. – № 39. – С. 13. – [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://sud.ua/newspaper/2012/10/10/43407-domashnij-arest-kak-gumannaya-alternativa>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: набрання чинності 19 лист. 2012 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: станом на 18 жовт. 2012 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
7. *Кучинська О.П.* Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – №7(118). – С. 17–19.
8. *Назаров В. В.* Взяття під варту: теоретичні та практичні аспекти / В. В. Назаров // Право. – 2010. – № 4. – С. 30–35.
9. *Овчинников Ю. Г.* Обстоятельства, учитываемые при избрании домашнего ареста в уголовном судопроизводстве России / Ю.Г. Овчинников // Следователь. – 2004. – Ст. 2. – С. 26–29.
10. *Пилипенко В.* Електронний моніторинг дозволить заощадити на триманні під вартою, а в перспективі — і на тюрмах / В. Пилипенко// Закон і Бізнес. – 2012. – № 11 (1050). – С. 1[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/8454-elektronniy_monitoring_arestovanih_dozvolit_zaoschaditi_na_.html
11. *Пилипчук П. П.* Реформування системи запобіжних заходів у кримінальному судочинстві / П. П. Пилипчук // Зб. матер.– К., 2000.
12. *Рожнова В. В.* Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. – К., 2003.
13. *Русман Г. С.* Судебный контроль за применением мер пресечения в виде заключения под стражу, домашнего ареста : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Челябинск, 2006.
14. *Салтыков Е. В.* Домашний арест в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Екатеринбург, 2007.
15. *Светочев В. А.* Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. — Калининград, 2009.
16. *Тертишник В. М.* Кримінально-процесуальне право України : підручник. – 5-те вид., доп. і перероб. / В. М. Тертишник. – К., 2007.
17. *Фаринник В.* Домашний арест – альтернатива триманню під вартою / В. Фаринник // Юридичний вісник України : загальнонаціональна правова газета. – 2012. – № 25. – С. 4.

Надійшла до редакції 22.10.2012